

Sonja Gaćina Škalamera

Hrvatski školski muzej, Zagreb

UDK 373.3(497.5) "1900/1940"
373.5(497.5) "1900/1940"

Primljeno: 2004. godine

Pregledni članak

DINAMIKA RAZVOJA OSNOVNIH I SREDNJIH ŠKOLA U HRVATSKOJ OD 1900. DO 1940.¹

U radu se nastoji dati prikaz stanja i osnovnog trenda razvoja mreže osnovnih i srednjih škola za područje današnje Republike Hrvatske tijekom prve polovice 20. stoljeća na osnovi statističkih podataka o broju i vrsti osnovnih i srednjih škola, ukupnom broju školskih obveznika i polaznika te broju učitelja. Školski sustav osnovnih i srednjih škola u Hrvatskoj tijekom prvih četrdeset godina 20. stoljeća razvijao se nejedinstveno i neravnomjerno. Unatoč pozitivnom razvoju školske mreže i smanjenju nepismenosti, problemi nedovoljnog broja škola, učitelja i nepovoljan prostorni razmještaj nisu prevladani kroz čitavo razdoblje, što je imalo za posljedicu još uvijek visok postotak nepismenih i nizak obrazovni nivo stanovništva.

Ključne riječi: osnovnoškolsko obrazovanje, srednjoškolsko obrazovanje, povijest školstva, Hrvatska, 1900. do 1940. godine

Opća obrazovna struktura stanovništva bitan je pokazatelj razvijenosti jedne zemlje u kojem se odražava dostignuti stupanj ukupnog gospodarskog i društvenog razvitka. Pozitivna nastojanja prosvjetne politike 19. i prve polovice 20. stoljeća usmjerena su na opismenjavanje cjelokupnog stanovništva, kroz zakonima propisano obvezatno školovanje, stručno osposobljavanje, više i visoko obrazovanje, u stručnim, općeobrazovnim i visokim školama, sukladno gospodarskim i kulturnim potrebama. Glavne odrednice u ostvarenju tih nastojanja su demografska kretanja i financijske mogućnosti za osiguranje materijalnih i stručnih uvjeta obrazovanja. Stoga su ustroj školske mreže, podaci o školskim polaznicima i učiteljima polazni pokazatelji razvijenosti školskog sustava.

Tijekom prve polovice 20. stoljeća sustav osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja u Hrvatskoj razvijao se nejedinstveno i neravnomjerno prvenstveno kao posljedica upravne podijeljenosti teritorija i izmjena državnih sustava, različitosti zakonskih regulativa i prosvjetne politike te neujednačenog gospodarskog i društvenog razvoja pojedinih regija. Specifičnosti povijesnog razvitka područja nekadašnje Kraljevine Hr-

¹ U sažetom obliku tema je izložena na stručno-znanstvenom skupu s međunarodnim sudjelovanjem *Školstvo u 20. stoljeću*, održanom 2001. godine u Zagrebu, u organizaciji Hrvatskog školskog muzeja.

vatske i Slavonije, Dalmacije i Istre odrazile su se u različitoj dinamici razvoja i ustroja školskog sustava.

U radu se nastoji dati prikaz stanja i osnovnog trenda razvoja mreže osnovnih i srednjih škola² za područje današnje Republike Hrvatske tijekom prve polovice 20. stoljeća na osnovi statističkih podataka o broju i vrsti osnovnih i srednjih škola, ukupnom broju školskih obveznika i polaznika te broju učitelja.

Komparacija podataka je moguća samo unutar pojedinih razdoblja i za prostorno jednako obuhvaćene teritorije. Sumarni iskazi, neujednačenost i nepotpunost izvora, administrativne promjene i različita struktura podataka dodatno onemogućavaju i otežavaju usporedbu i analizu.

Osnovni izvori podataka su bili statistički godišnjaci državnih zavoda za statistiku, a za samu strukturu školskog sustava zakoni i propisi, kao i relevantna literatura. Za pojedina razdoblja su naznačeni teritoriji koji nisu obuhvaćeni podacima, a dio su današnje Republike Hrvatske. To se prije svega odnosi na prostor Istre, Rijeke, Zadra i otoka Cresa, Lošinja, Palagruže i Lastova koji su od 1918. pod Italijom. Zbog posebnosti razvoja školstva na tim područjima, ovim radom nisu obuhvaćeni. Druga vrsta problema su administrativne podjele i sumarni iskazi škola, posebno škola po banovinama u Kraljevini Jugoslaviji unutar kojih su prostori i mjesta koja nisu u sastavu današnje Republike Hrvatske. U izuzimanje i objedinjavanje podataka nije se interveniralo, izuzev za razdoblje Banovine Hrvatske, gdje su uz sumarne podatke izvedeni podaci za broj školama teritoriju na današnje Hrvatske.

Složena problematika razvoja školskog sustava otvara niz pitanja na koja će biti moguće odgovoriti daljnjim interdisciplinarnim istraživanjima u svrhu stvaranja opće slike razvoja školstva u Hrvatskoj.

1. Pučke i srednje škole 1900.–1918.

1.1. Pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji 1900.–1918.

Temeljne osnove državnog/javnog i općeg osnovnog i srednjoškolskog sustava na prostoru cijele Austro-Ugarske Monarhije, tako i hrvatskih zemalja, postupno se razvijaju tijekom 18. i prve polovice 19. stoljeća, da bi u drugoj polovici 19. stoljeća bile definirane i ustanovljene reformama i zakonskim aktima. Glavne karakteristike su briga i nadzor države u školskom sustavu, javnost škola, opća školska obveza, strukturiranje i diferencijacija višeg obrazovanja, te povećanje broja i stručnosti učitelja.

Pučko školstvo na području Kraljevina Hrvatske i Slavonije na početku 20. stoljeća bilo je uređeno *Zakonom o uređenju pučke nastave i obrazovanju pučkih učitelja u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji od 30. X. 1888.*, te glavnim naredbama: *Školski i nastavni red za pučke škole u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji 1889.* i *Naredba o polazu škole 1889. godine*. U duhu prosvjetiteljske politike 19. stoljeća i nastojanja

² U radu nije obrađeno školovanje vojske, policije, svećenika, kao ni razvoj škola i obrazovno–odgojnih ustanova za djecu s posebnim potrebama.

opismenjavanja što većeg broja ljudi, polazak pučke škole bio je obavezan.³ Osnovna zadaća pučke škole bila je, uz religiozni i ćudoredni odgoj, pružiti učenicima osnovno obrazovanje.

Pučke škole bile su niže i više. Školovanje je u nižim pučkim školama trajalo pet godina (bez opetovnice). Prije navršene 12. godine života dijete nije smjelo biti otpušteno iz škole. Učenik je, u slučaju upisivanja neke više škole, mogao biti otpušten iz niže pučke škole i nakon četiri godine i završetka četvrtog razreda. Ako nakon niže pučke škole dijete nije nastavljalo školovanje bilo je obvezno na polazak opetovnice - tzv. nedjeljne škole s dva sata obuke dva puta u tjednu, još dvije do tri godine.

Na polazak u školu obvezna su bila djeca s navršenih sedam godina (*školski obveznici*), a moguć je bio i upis s navršenih šest godina ako je dijete sposobno za polazak škole (*školski sposobnjaci*). Popisi sposobnjaka i obveznika rađeni su po školskim općinama.

Godina	Niže pučke škole	Učitelji	Školski obveznici	Školski polaznici
1900./01.	1393	2.425 m – 1559 ž – 866	318.584 m – 170.223 ž – 148.361	196.525 m – 116.410 ž – 80.015
1905./06.	1480	2.721 m – 1717 ž – 1004	351.754 m – 188.027 ž – 163.727	229.654 m – 134.438 ž – 95.216
1910./11.	1596	3.079 m – 1891 ž – 1188	396.118 m – 211.119 ž – 184.999	265.972 m – 153.658 ž – 112.314

Tablica 1. Niže pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji 1900.-1911. godine⁴

Uz očekivani porast ukupnog broja obveznika i polaznika kroz čitavo razdoblje vidljiva je velika razlika između broja obveznika i polaznika. U prosjeku, čak više od 120.000 djece nije polazilo školu. Većini obveznika je iz opravdanih razloga oprošten nepolazak škole. Kao tipičan primjer navest ćemo razloge i brojčane iskaze za šk. god. 1910./11.⁵ Od obveznih polaznika pučku školu nije polazilo čak 130.146 djece, od kojih je većini – 123.346 djece, oprošten polazak redovne škole i opetovnice. Najvećem broju nepolaznika je oprošten polazak redovne škole zbog nedostatka školskih prostora (28.122 djece) i zbog prevelike udaljenosti od škole (13.040), što je jedna trećina od

³ Godine 1910. ukupan broj stanovnika Hrvatske i Slavonije je 2.621.954, od čega je čak 47,4% nepismenih. (*Statistički godišnjak*, 1917: 6; *Statistički atlas*, 1915.). Obveza polaženja pučke škole na području Hrvatske i Slavonije propisana je već školskim zakonom iz 1874. godine.

⁴ Broj polaznika objedinjuje polaznike redovne niže pučke škole i polaznike opetovnice. (*Statistički godišnjak*, 1913.; 1917.)

⁵ *Statistički godišnjak*, 1917: 499.

ukupnog broja djece koja ne polaze školu. To znači da u pojedinim sredinama, posebno gospodarski zaostalijim, nisu stvoreni osnovni uvjeti za školovanje djece. Istovremeno, u najvećim gradovima – Zagrebu, Varaždinu, Osijeku i Zemunu, nema djece kojima je oprošten polazak škole zbog udaljenosti od škole ili nedostatka školskih prostorija. Ostali razlozi nepolaska škole su: siromaštvo (18.488), privatna obuka (16.514), bolest i tjelesne ili duševne mane (15.157), i drugi razlozi (669). Razlozi za opravdani nepolazak opetovnice bili su: polazak u zanat ili službu, polazak druge škole ili privatne obuke i drugo.

Po karakteru, niže pučke škole su bile: javne - opće pučke škole, javne vjerske i privatne škole. Po spolu su se dijelile na: dječake, djevojke i obospolne. Najbrojnije su bile javne opće pučke škole, obospolne ili mješovite.⁶

Opća pučka škola se morala osnovati u svakom mjestu s 40 školskih obveznika, a u slučaju da nema toliko obveznika ili mjesto ne može uzdržavati školu, mora se udružiti više mjesta, ali da udaljenost od škole ne bude više od 4 kilometra. Za podizanje i uzdržavanje škola bile su obvezne upravne općine, izuzev onih koje podiže i uzdržava vlada. S ciljem racionalne i standardizirane izgradnje školskih zgrada koje će zadovoljiti osnovne građevne, školske i higijenske normative Vlada je izdala 1895. godine *Zbirku osnova za gradnju jednostavnih pučkih školskih zgrada i posebnih učiteljskih stanova*. U nastojanju osnivanja što većeg broja škola vlada je 1908. godine istaknula princip: *Škola ima da ide za djecom, a ne djeca za školom*. U prvih deset godina 20. st. izgrađeno je 206 novih škola, što je još uvijek bilo nedovoljno u odnosu na potrebe, posebno kada se uzmu u obzir regionalne razlike i nejednaka gustoća školske mreže između razvijenijih i nerazvijenih sredina. Uz nedostatak škola poseban problem bili su minimalni i nepovoljni uvjeti u školama siromašnih krajeva te nedovoljna opremljenost škola.

Važan pokazatelj razvijenosti školske mreže je i broj učitelja, kao i odnos broja učenika i učitelja. U jednostavnoj računici dijeljenja broja učenika i učitelja, prosječan odnos je 80 učenika na jednog učitelja, što odražava veliku opterećenost učitelja i nepovoljne uvjete rada za same učenike. Posebno kada se ima na umu da je taj odnos u zaostalijim krajevima još nepovoljniji. Potrebno je ukazati i na porast broja učiteljica u ukupnom broju učitelja.

Viša pučka škola nije bila obvezna i trajala je od jedne do pet godina, nakon završenog četvrtog razreda niže pučke škole. U višim školama su, u skladu s potrebama kraja u kojem se škola nalazila, postojali praktični smjerovi: gospodarski, obrtnički i trgovački. Skupoća osnivanja i održavanja škola te osiguranja učitelja razlogom su da su više pučke škole postojale samo u gradovima i većim mjestima.

Iako zbog malobrojnosti nisu imale presudnu ulogu u ukupnom sustavu obveznog obrazovanja, zanimljivo je ukazati na činjenicu da je, za razliku od nižih pučkih škola kao i većine drugih škola, u višim pučkim školama odnos učenika i učenica sasvim drugačiji. Naime, broj učenica je dvostruko veći u odnosu na broj učenika, što znači

⁶ Godine 1910./11. od ukupno 1596 nižih pučkih škola: 1574 su bile opće pučke (48 javne vjerske i 74 privatne). 1476 je obospolnih ili mješovitih škola. (*Statistički godišnjak*, 1917: 497)

da su više pučke škole za žensku populaciju bile važne, a u pojedinim sredinama i jedina mogućnost, za daljnje opće obrazovanje i osposobljavanje. Djevojke su, uz glavne predmete, stjecale znanja iz vođenja kućanstva, ženskog ručnog rada, risanja i gimnastike.⁷ Od 29 viših pučkih škola koje su djelovale 1905./06. godine, najveći broj – 17, su javne obospolne, 9 je djevojačkih, a tri samostanske djevojačke. Više pučke škole postojale su 1905./06. godine u: Zagrebu – dvije, Sušaku, Kraljevici, Ogulinu, Slunju, Gospiću, Karlobagu, Otočcu, Karlovcu, Sisku, Glini, Kostajnici, Varaždinu – dvije, Krapini, Križevcima, Koprivnici, Virju, Požegi, Brodu, Novoj Gradiški, Osijeku, Virovitici, Đakovu, Zemunu, Vinkovcima, Županji i Petrovaradinu.⁸

Godina	Više pučke škole	Učitelji	Učenici
1900./01.	29	152 m - 81 ž - 71	2.867 m - 957 ž – 1.910
1905./06.	29	168 m - 69 ž - 99	3.339 m - 980 ž – 2.359
1910./11.	33	261 m - 118 ž - 143	4.200 m - 1101 ž - 3099

Tablica 2. Više pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji 1900.-1911.

1.2. Srednje školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji 1900.-1918.

Srednjoškolski sustav obrazovanja početkom 20. stoljeća u Hrvatskoj i Slavoniji strukturiran je od razolikih tipova i vrsta škola - od nižih i srednjih stručnih škola, učiteljskih škola do općeobrazovnih srednjih škola – gimnazija. Ovako ustrojen srednjoškolski sustav s kraja 19. stoljeća opstajao je uz neznatne izmjene do polovine 20. stoljeća. Zakonska regulativa za srednje školstvo nije jedinstvena, već je rad pojedinih vrsta škola reguliran zasebnim zakonskim propisima⁹.

Najbrojnije niže srednje škole bile su šegrtске škole, u koje se upisivao najveći broj učenika nakon završetka niže pučke škole ili stariji polaznici iznad 12 godina¹⁰. Šegrtске škole djelovale su pri pučkim školama i postojale su u gradovima i većim

⁷ Dodatak tičući se djevojaka koje polaze više pučke škole. Ustrojni statut za više pučke dječjačke škole, 1890: 62-65.

⁸ Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije I. 1905., 1913: 711.

⁹ U Statističkom godišnjaku uz navedene škole obrađene su još i: škole za slijepce (2 u Zagrebu), škole za gluhoonijeme (1 u Zagrebu), bogoslovna učilišta (3 – u Senju, Đakovu i Karlovcima), kaznionske škole (4 – u Gospiću, Lepoglavi, Mitrovici i Zagrebu). (Statistički godišnjak, 1913.)

¹⁰ Rad šegrtskih škola zakonski je ustanovljen Obrtnim zakonom iz 1884. i kasnijim Ustrojnim statutima (1886., 1892.).

mjestima¹¹. Niži odjel, organiziran za one koji nisu završili pučku školu, imao je jedan razred, dok su viši odjeli imali tri razreda (godišta). Viši razredi šegrtskih škola bili su objedinjeni u srodnim skupinama: građevnoj, industrijalno-trgovačkoj, mješovitoj i trgovačkoj. Obveza polaženja škole trajala je *tako dugo dok se nalaze u nauku* kod majstora. Nastava se odvijala po dva sata u večernjim satima i nedjeljom, ukupno osam sati tjedno. U šegrtskim školama su se osposobljavali trgovački naučnici, koji su u ukupnom broju polaznika najbrojniji, i obrtni naučnici za više od 25 obrta, a najbrojniji su bili postolari, krojači i bravari.¹² Kako su šegrtske škole najprije osposobljavale polaznike za obrt i trgovinu, bile su najbrojnije niže srednje škole čiji se ukupan broj u prvih deset godina 20. stoljeća najviše povećao, a broj polaznika povećan je za gotovo tri tisuće.

Znanja iz poljodjelstva, voćarstva, vinogradarstva i gospodarstva u širem smislu stjecala su se u gospodarskim školama koje djeluju od druge polovine 19. stoljeća. To su bile ratarska škola u Požegi i vinogradarsko–voćarske škole u Petrinji i Iloku. Na zemaljskom dobru u Božjakovini djelovali su dvogodišnji tečajevi, za mljekarstvo i vinogradarstvo, u kojima su polaznici osposobljavani za osnovne radove na gospodarstvu. U Križevcima je od 1860. godine djelovalo Gospodarsko učilište koje je imalo status potpune srednje škole. Niži odjel bio je ratarnica i trajao je tri godine. U viši gospodarski odjel u trajanju od tri tečaja mogli su se upisati učenici nakon završene niže srednje škole. Pored redovite nastave u Učilištu su bili organizirani i razni stručni tečajevi, kao što su voćarski, vinogradarski, livadarski. Pridruženo gospodarskim školama potrebno je navesti jedinu zemaljsku potkivačku školu koja je djelovala u Zagrebu. Iako malobrojne i nedostatne za potrebe obrazovanog kadra, za gospodarske škole u Hrvatskoj i Slavoniji važan je kontinuitet njihova postojanja, kvaliteta obuke, kao i važnost za sredine u kojima su djelovale.

Za stručno osposobljavanje djevojaka i pripremu za praktičan život ključne su bile ženske stručne škole. Poput šegrtskih škola, djelovale su pri pučkim školama; brojne su, s velikim brojem polaznica. Kao samostalni zavodi postojale su samo škole u Sisku i Zagrebu. Vodeća zemaljska Ženska stručna škola u Zagrebu prema statutu iz 1892. imala je općeniti pripralni tečaj i stručne tečajeve raspoređene u odjelima: za umjetni obrt, za kućanstvo i za trgovinu i knjigovodstvo¹³. Učenice su upisivane s navršenih barem 12 godina, polazile su jedan ili više odabranih tečaja i trajanje nauka ovisilo je o vještini i postignutom uspjehu polaznice, o čemu je odlučivalo ravnateljstvo.¹⁴

¹¹ Šegrtskih škola 1905./06. bilo je 40 u: Gospiću, Senju, Sušaku, Glini, Jaski, Kostajnici, Samoboru, Karlovcu, Petrinji, Sisku, Zagrebu (4), Krapini, Varaždinu, Bjelovaru, Koprivnici, Križevcima, Daruvaru, Novoj Gradišci, Pakracu, Brodu, Požegi, Đakovu, Valpovu, Virovitici, Osijeku (2), Iloku, Irigu, Staroj Pazovi, Indiji, Rumi, Šidu, Vinkovcima, Vukovaru, Mitrovici, Petrovaradinu, Zemunu. (*Statistički godišnjak*, 1913: 715)

¹² Od 7490 naučnika 1910./11. 1019 su bili trgovački naučnici, 755 postolara, 658 krojača i 527 bravara. (*Statistički godišnjak*, 1917: 509)

¹³ *Ustrojni statut, školski red i naučna osnova Privremene ženske stručne škole u Zagrebu*, naredba Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1892.

¹⁴ Godine 1905./06. djelovalo je 25 ženskih stručnih škola u: Gospiću, Crikvenici, Ogulinu, Glini, Kostajnici, Karlovcu (2), Petrinji, Sisku, Zagrebu (2), Varaždinu, Varaždinskim Toplicama, Bjelovaru, Križevcima, Novoj Gradišci, Brodu, Požegi, Osijeku, Rumi, Vinkovcima, Karlovcima, Mitrovici, Petrovaradinu, Zemunu. (*Statistički godišnjak*, 1913: 737)

Niže obrtne škole čije je osnivanje i rad u drugoj polovini 19. stoljeća vlada plan-ski poticala, posebno u nerazvijenim krajevima, trebale su potaknuti razvoj pojedinih obrta. Tako su osnovane tkalačke, košaračke, drvorezbarske i urarska škola. Međutim, unatoč uložnim naporima oko osiguravanja sredstava i poticanja rada i proizvodnje u školi, nisu bile rentabilne, tako da škole nisu dugo opstale. Do 1900. održale su se samo dvije škole: drvorezbarska škola u Otočcu (do 1904.) i košaračka škola u Osijeku.¹⁵

Vodeća strukovna škola za obrazovanje obrtnika bila je Zemaljska obrtna škola u Zagrebu, s odjelima za građevno i umjetno bravarstvo, stolarstvo, klesarstvo, kiparstvo i dekorativno slikarstvo. Prvotno kao tečaj, a potom škola, od 1897. godine djelovala je i građevno–stručna škola s odjelima za graditelje i pomoćno osoblje u građevno–tehničkoj struci.

Stručno osposobljavanje trgovaca provodilo se u nižim ili malim trgovačkim školama u Varaždinu i u Zagrebu (2), i u višim trgovačkim školama u Zagrebu, Osijeku, Zemunu i Sušaku (otvorena 1910. godine). Trorazredne više trgovačke škole su bile spojene s realkama i imale zasebno samo stručne učitelje za trgovačke predmete.

Jedina nautička škola djelovala je u Bakru. Početkom 20. stoljeća bila je sedmorazredna s dva priprema razreda i pet stručnih. Prva četiri razreda činila su nižu realnu gimnaziju, koju su mogle polaziti i učenice, dok su viša tri stručna razreda polazili samo učenici.

Od pojedinačnih zemaljskih stručnih škola i tečajeva djelovale su u Zagrebu: Kraljevsko primalsko učilište i Poštanski i brzojavni učevni tečaj koji nije održan u šk. god. 1910./11.

Zanimljivo je istaknuti da su u shematizmu stručnih škola većim brojem zastupljene glazbene škole. Osnovna glazbena naobrazba stjecala se u nižim glazbenim školama koje su postojale 1905./06. godine u: Senju, Karlovcu, Petrinji, Sisku, Virovitici, i po dvije u Zagrebu, Varaždinu i Osijeku.¹⁶

Viša glazbena škola bila je Glazbena škola hrvatskog glazbenog zavoda u Zagrebu. Imala je odjele za glazbala i za pjevanje u trajanju od šest godina, s nižim i višim odjelom, i dvogodišnji odjel komponiranja koji se mogao upisati nakon škole za glazbala.

U duhu shvaćanja prosvjetiteljske uloge učitelja posebna pažnja posvećivala se obrazovanju učitelja i radu učiteljskih škola. Od kraja 19. stoljeća djelovalo je šest učiteljskih škola - četiri muške u: Zagrebu, Petrinji, Pakracu i Osijeku, i dvije ženske učiteljske škole – u Zagrebu i Karlovcu.¹⁷ Njihov rad i stručno obrazovanje učitelja propisani su Školskim zakonom iz 1888. godine. Učiteljsku školu mogli su upisati mlađići i djevojke s navršениh 15 godina i završenom višom pučkom ili nižom srednjom

¹⁵ Školske godine 1889./90. djelovalo je 14 nižih obrtnih škola, a 1904./05. preostala je još samo jedna u Osijeku, sa samo 9 učenika. (Školstvo, 1896: 473; *Statistički godišnjak*, 1913: 738)

¹⁶ *Statistički godišnjak*, 1913: 747

¹⁷ Zemaljske škole su bile u Zagrebu, Petrinji i Osijeku, dok su ostale tri bile konfesionalne: ženska rimokatolička u samostanu sestara milosrdnica u Zagrebu i grko-istočne: muška u Pakracu i ženska u Karlovcu. (*Statistički godišnjak*, 1917: 510)

školom. Trajale su četiri godine, s polaganjem godišnjih ispita i završnog ispita zrelosti, čime je polaznik osposobljen za službu privremenog učitelja ili učiteljice na nižim pučkim školama. Nakon dvije godine službovanja učitelji su polagali osposobljujući ispit za službu u nižim i višim pučkim školama. Uz učiteljske škole, za praktičnu obuku, obavezno su postojale vježbaonice. U ženskoj učiteljskoj školi sestara milosrdnica u Zagrebu postojao je tečaj za obrazovanje učiteljica za zabavišta.

Škole	God.	Broj škola	Učitelja	Učenika
Šegrtске škole	1900./01.	37	322	4.608
	1910./11.	46	415	7.490
Ratarske i vinogradarske škole	1900./01.	3	6	36
	1910./11.	3	9	43
Gospodarski tečajji	1900./01.	2	5	31
	1910./11.	2	4	14
Gospodarsko učilište	1900./01.	1	17	36
	1910./11.	1	24	51
Podkivačka škola	1900./01.	1	3	58
	1910./11.	1	3	61
Ženske stručne škole	1900./01.	24	97	1689
	1910./11.	25	82	1555
Niže obrtne škole	1900./01.	2	4	23
	1910./11.	1	1	9
Zemaljska obrtna škola	1900./01.	1	39	171
	1910./11.	1	49	223
Niže trgovačke škole	1900./01.	3	13	86
	1910./11.	3	21	155
Više trgovačke škole	1900./01.	3	19	237
	1910./11.	4	24	428
Nautička škola	1900./01.	1	17	107
	1910./11.	1	15	168
Poštanski i brzojavni tečaj	1900./01.	1	10	15
	1910./11.	-	-	-
Primaljska škola	1900./01.	1	3	29
	1910./11.	1	3	26
Glazbene škole	1900./01.	14	42	720
	1910./11.	10	42	608

Tablica 3. Stručne škole u Hrvatskoj i Slavoniji 1900.-1911.

Škole	God.	Broj škola	Učitelja	Učenika
Učiteljske škole	1900./01.	6	78	896
	1910./11.	6	72	527
Tečaj za učiteljice za zabavišta	1900./01.	1	-	5
	1910./11.	1	-	6
Gimnazije	1900./01.	9	193	3.461
	1910./11.	9	215	2.931
Realne gimnazije	1900./01.	9	187	2.462
	1910./11.	11	278	3.384
Ženski licej	1900./01.	1	27	364
	1910./11.	2	22	398
Crkveni gimnazijski razredi	1900./01.	1	8	73
	1910./11.	1	8	58

Tablica 4. Učiteljske i srednje škole u Hrvatskoj i Slavoniji 1900.-1911. godine

Pojam srednje škole odnosio se na općeobrazovne škole – gimnazije. Sustav osmogodišnjeg gimnazijskog obrazovanja s četiri niža razreda (mala ili niža gimnazija) i četiri viša razreda (velika ili viša gimnazija) ustanovljen je polovinom 19. stoljeća. Dok je niža gimnazija bila prijelazni stupanj prema višoj gimnaziji ili stručnoj školi za praktična zvanja, viša gimnazija je osposobljavala učenike za upis na sveučilište. Polaganjem ispita zrelosti na kraju osmog gimnazijskog razreda polaznik je stekao pravo na upis na fakultet. U gimnazijama su uz obavezno učenje latinskog i još jednog stranog jezika u općim predmetima stjecana osnovna znanja iz svih znanstvenih područja. Bitna razlika između klasičnih i realnih gimnazija je u nastavnom programu viših razreda i sukladno tomu daljnjem visokom obrazovanju. U klasičnim (općim) gimnazijama učenici su obavezno učili grčki jezik i društveno-humanističke predmete, dok su u realnim gimnazijama, uz opće, više zastupljeni matematičko-prirodoslovni predmeti i crtanje, te su učenici osposobljavani za prirodne i tehničke visoke škole. Općenito, i klasične i realne velike gimnazije pružale su vrlo široko i kvalitetno obrazovanje i bile su najbolje škole višeg obrazovanja.

Velike (klasične) gimnazije postojale su u: Zagrebu (Gornjogradska i Donjogradska), Varaždinu, Sušaku, Gospiću, Požegi, Osijeku, Vinkovcima i Karlovcima. Njihov broj je ostao nepromijenjen od 70-tih godina 19. stoljeća, ali je broj učenika, za razliku od kraja 19. stoljeća kada je naglo povećan, u prvih deset godina 20. stoljeća opao. Velike realne gimnazije (osmorazredne) djelovale su u: Zagrebu, Karlovcu, Senju, Bjelovaru, Osijeku, Vukovaru i Zemunu. Male realne gimnazije (četverorazredne) u: Petrinji, Krapini, Koprivnici i Mitrovici.¹⁸ U realnim gimnazijama bitno je povećan broj učenika i profesora, što je odraz razvoja prirodnih i tehničkih znanosti, općenito gospodarstva i sukladno tomu potreba za stručnim i obrazovanim djelatnicima.

¹⁸ Statistički godišnjak, 1913: 724; 1917: 512.

U nadbiskupskom liceju, kao javni gimnazijski razredi, postojali su sedmi i osmi gimnazijski razred, dok su gimnazijski razredi biskupskog sjemeništa u Đakovu ukinuti 1900. godine, nakon otvorenja biskupskog sjemeništa u Osijeku.

Ženski licej u Zagrebu je s osam razreda bio potpuna ženska srednja škola u rangu muških gimnazija, sa specifičnim programom i smjerovima u višim razredima: pedagoškim, latinskim i engleskim. Tako su polaznice liceja pedagoškog smjera mogle raditi kao privremene učiteljice u pučkim školama ili, ako su željele dalje studirati, morale su polagati ispit zrelosti na muškoj gimnaziji. Godine 1910./11. postoje osmorazredni ženski licej u Zagrebu i četverorazredni ženski licej u Sušaku.

U srednjoškolskom sustavu raznolikih stručnih i općeobrazovnih škola posebno su došli do izražaja, s jedne strane, naponi države i zajednice za osiguranjem stručnog i višeg općeg obrazovanja, ali, s druge strane, i velike socijalne razlike, kao i neravnopravnosti školske mreže između razvijenijih i nerazvijenih krajeva. Iako su se potrebe za stručnim obrazovanjem povećavale, broj stručnih škola bio je nedovoljan. Najbrojnije su bile šegrtske, ženske stručne i glazbene škole. Broj škola se nije bitno mijenjao u promatranom razdoblju, a broj učenika i djelomično učitelja se očekivano povećavao. Zanimljivo je istaknuti polaritet između najnižih, šegrtskih škola i gimnazija, čiji je broj polaznika približno jednak. Ipak, ovakva struktura sustava srednjoškolskog obrazovanja u osnovi će ostati nepromijenjena do polovine 20. stoljeća.

1.3. Školstvo Istre i Rijeke 1900.–1918.

U složenoj problematici povijesnog razvoja školstva Istre odražava se sva kompleksnost demografskih, nacionalnih, jezičnih, političkih, gospodarskih, društvenih i kulturno-prosvjetnih odnosa na istarskom prostoru u odnosu na druge hrvatske prostore. S obzirom na temu i opseg ovog rada moguće je prikazati samo osnovne karakteristike tog povijesnog razvoja.¹⁹

Školstvo u Istri, prema svom ustroju, bilo je dio austrijskog sustava školstva u nadležnosti Ministarstva prosvjete u Beču, te pokrajinskih, kotarskih i mjesnih školskih vijeća. Austrijske vlasti podržavale su razvoj njemačkih i talijanskih škola, dok je pokrajinska vlast, u kojoj su Talijani kao imućniji slojevi imali većinu, osnivala i podržavala talijanske škole. Većinsko hrvatsko, pretežito siromašnije, stanovništvo²⁰ ni približno nije imalo svojih škola proporcionalno osnovnim obrazovnim potrebama. Pitanje škola, nastavnog jezika i programa postalo je važno političko i nacionalno pitanje. Stoga se od kraja 19. stoljeća u osnivanju i djelovanju škola ogledao odnos vlasti, utjecaja politike talijanizacije istarskog prostora i borbe za nacionalnu – hrvatsku školu. Kao odgovor na djelovanje udruge *Lege nazionale* koja je planskim osnivanjem talijanskih škola i vrtića provodila talijanizaciju, 1893. godine je osnovano hrvatsko društvo *Družba sv. Ćirila i Metoda* koje je, financirano dobrovoljnim priložima, osnivalo hr-

¹⁹ Od objavljene literature o školstvu Istre ističemo radove autora Frana Barbačića, Mate Demarina, Tone Peruška i Ante Cukrova navedene u popisu literature.

²⁰ Prema popisu 1910. godine Istra je imala ukupno 374.074 stanovnika. Prema govornom jeziku: hrvatski – 165.320, slovenski – 53.538, što ukupno čini 59 % stanovnika, talijanski – 145.552 (39 %), njemački – 7.986 (2%) i drugi – 1.678. (Barbačić, 1910: 163)

vatske škole u mjestima gdje ih nisu osnivale školske vlasti. Uspjeh Družbe bio je vrlo značajan, do 1910. godine osnovala je 38 škola s 3.200 polaznika, a 1913. plaćala je 59 učitelja s 3.934 učenika.²¹ Međutim, i dalje nije bilo dovoljno škola, a i postojeće su imale oskudne uvjete rada i nepovoljan odnos učitelja i učenika, posebno u usporedbi s talijanskim i njemačkim školama.

	Pučke škole	Učitelji	Učenici
Hrvatske	175	304	19.602
Slovenske	38	76	5.770
Talijanske	121	408	21.778
Njemačke	8	64	2.236
Dvojezične	4	-	-

Tablica 5. Broj pučkih škola, učitelja i polaznika u Istri 1913. godine.²²

U razdoblju 1914.–1918. otvoreno je 49 novih hrvatskih škola, u koje su uključene i Družbine škole pretvorene u pokrajinske škole, ali i kroatizirane škole Lege nazionale (ukinuta 1915.).²³

U srednjem školstvu, sastavljenom od državnih i privatnih, građanskih, stručno-produžnih, stručnih, učiteljskih i općeobrazovnih srednjih škola - gimnazija, broj škola s hrvatskim nastavnim jezikom još je nepovoljniji u odnosu na broj stanovnika. Godine 1914. od 34 srednjoškolske ustanove samo 6 je s hrvatskim nastavnim jezikom, 21 talijanska i 9 njemačkih. Za hrvatsko srednje školstvo najvažnije je bilo djelovanje Državne gimnazije u Pazinu. U Opatiji je postojala Općinska niža realna gimnazija. Učiteljske škole su djelovale – muška u Kastvu i privatna ženska u Pazinu. Od stručnih škola djeluje Obrtna stručna škola u Kastvu i jedna stručno–produžna škola u Istri.²⁴

Talijanskom okupacijom Istre 1918. godine započinje temeljita talijanizacija postojećeg školskog sustava. Hrvatske i slovenske škole pretvaraju se u talijanske škole. U 1918./19. godini zatvoreno je 109 hrvatskih i slovenskih škola, a do 1920. godine hrvatske srednje škole više ne postoje (osim onih u Kastvu koji je pripao Kraljevstvu SHS). Nakon što je Istra 1920. godine Rapallskim ugovorom pripala Italiji, proces denacionalizacije i talijanizacije se nastavlja s konačnim epilogom u Gentileovoj školskoj reformi 1923. godine po kojoj talijanski jezik postaje nastavni u svim školama. Do kapitulacije Italije 1943. godine školstvo Istre sastavni je dio talijanskog školskog sustava, bez nacionalnih škola većinskog hrvatskog stanovništva.

Tijekom prve polovice 20. stoljeća povijest grada Rijeke obilježena je velikim promjenama, od glavne ugarske luke i snažnog trgovačko–industrijskog centra do granične talijanske luke s gospodarstvom u stagnaciji. Politički interesi i složeni odnosi

²¹ Peruško, 1953:124-125

²² Podaci preuzeti iz: Franković, 1958:285; Peruško, 1953:123, a nastali su na temelju popisa škola u Istri F. Barbačića: Pučke škole u Istri, 1918. Podaci se odnose na ukupno područje austrijske pokrajine Istre.

²³ Cukrov, 2001:420.

²⁴ Peruško, 1953:128-9.

između gradske vlasti - talijanskih autonomaša i državne - mađarske vlasti u razdoblju do 1918. godine, u školstvu će imati za posljedicu postojanje gradskih talijanskih škola i državnih mađarskih škola. Godine 1912./13. postojalo je 10 pučkih i 2 građanske talijanske škole, s 1.114 učitelja i 3.733 učenika. Mađarske škole su bile: 5 pučkih, 1 viša djevojačka, 2 građanske, 2 gimnazije i 3 srednje stručne škole, s ukupno 3158 učenika (1917./18. godine).²⁵ Hrvatsko stanovništvo grada Rijeke, koje je činilo trećinu od ukupnog broja stanovnika,²⁶ nakon uvođenja Školskog statuta 1876. godine i preseljenja hrvatske gimnazije u Sušak 1896. godine nije imalo škole na materinjem jeziku. Stoga je od presudnog značaja za obrazovanje na hrvatskom jeziku bilo postojanje hrvatskih škola u Sušaku za čitavo razdoblje do priključenja Rijeke Italiji 1924. godine. Priključenjem 1924. godine škole grada Rijeke, kao i u Istri, postaju dio talijanskog školskog sustava i potpuno su talijanizirane.

1.4. Školstvo Dalmacije 1900.–1918.

Početkom 20. stoljeća školski sustav Dalmacije, koja je u austrijskom dijelu Austro-Ugarske Monarhije, uređen je temeljnim Školskim zakonom iz 1869. godine i zakonima i naredbama Pokrajinskog školskog vijeća za Dalmaciju.

Osnova sustava su opće pučke škole s *ponavljajonicama*, koje su mogle biti javne/državne i privatne, s pravom javnosti ili bez njega. Školskim obveznicima su bila djeca od 6. do 12. godine, a ponavljajonice je trebalo polaziti do 14. godine, ako se ne nastavlja školovanje u srednjoj školi. Međutim, unatoč zakonski propisanom obveznom školovanju, ono nije moglo biti ostvareno jer je nedostajalo i škola i učitelja i najnužnijih pomagala. Iako se broj škola u 19. stoljeću postupno povećavao – s 261 škola 1875. godine na 342 škole 1895. godine, taj rast nije bio dovoljan. Početkom 20. stoljeća stanje pismenosti i obrazovnog nivoa stanovništva bilo je vrlo nepovoljno. Godine 1900. u Dalmaciji je 72,75% stanovnika nepismeno,²⁷ a taj broj je i veći u siromašnijim i zaostalijim sredinama u zaleđu. Otvaranje pučkih škola i uređenje osnovnog obrazovanja bilo je od primarne važnosti.

Godina	Niže pučke škole	Učitelji	Školski obveznici	Školski polaznici
1899./1900.	361 javnih 20 privatnih	612 m - 374 ž - 238	45.581	41.374 m – 24.260 ž – 17.114
1917./18.	433 javne 14 privatnih	1.140 m - 659 ž - 555	63.556 m – 34.544 ž – 29.012	59.000 m – 32.267 ž – 25.454

Tablica 6. Pučke škole u Dalmaciji 1901. – 1917.²⁸

²⁵ Čop, 1988: 222

²⁶ Prema popisu stanovništva 1910. godine Rijeka ima 50.000 stanovnika, od kojih 49,9% ima "govorni jezik" talijanski, 27,5% hrvatski, 13,4% mađarski, 4,8% slovenski i 4,8% njemački. (Povijest Rijeke, 1988: 477)

²⁷ Franković, 1958:210

Nastavni jezik u javnim pučkim školama bio je hrvatski, izuzev jedne pučke škole u Zadru, u kojoj je bio talijanski jezik. Konačna prevlast narodne škole na materinjem jeziku, uspjeh je dugotrajne borbe narodnjaka tijekom druge polovice 19. stoljeća. U privatnim školama bilo je škola s hrvatskim nastavnim jezikom, talijanskim i njemačkim. Među privatnim talijanskim školama djelovale su škole društva *Lega nazionale*.

Građanske škole s gospodarskim, obrtničkim i trgovačkim smjerom, počinju se osnivati u gradovima 70-ih godina 19. stoljeća. Smještene su bile u pučkim školama - *pučko-građanske škole*, i imale su zajedničku upravu. Godine 1917. bilo je svega 12 građanskih škola, od kojih pet privatnih, s ukupno 810 učenika i 30 učitelja. Godine 1917. građanske škole su postojale u: Dubrovniku - dvije, Hvaru, Imotskom, Korčuli - dvije, Makarskoj, Splitu, Šibeniku i Zadru – tri privatne građanske škole.²⁹

Više obrazovanje stjecalo se u stručnim, učiteljskim i općeobrazovnim srednjim školama – gimnazijama. Uz državne/javne škole djelovale su i privatne, pretežito samostanske škole zatvorenog tipa. Ukupno srednje školstvo Dalmacije na početku 20. stoljeća bilo je nedovoljno razvijeno, što se za potrebe jačeg i modernijeg razvoja gospodarstva osobito odnosi na stručne škole. Uz održavanje povremenih poljoprivrednih i obrtničkih tečajeva, kojima se nadomještao nedovoljan broj škola, godine 1914. su postojale stručne škole: jedna poljoprivredna škola u Splitu, četiri trgovačke škole (dvije u Splitu, te u Dubrovniku i Kotoru), graditeljsko-umjetnička i zanatlijska škola u Splitu, tri stalna obrtna tečaja u Dubrovniku, Korčuli i Šibeniku, dvije pomorske škole (u Dubrovniku i Kotoru), primaljska škola u Zadru³⁰. Zanimljivo je navesti postojanje 46 glazbenih škola – gradskih i privatnih,³¹ što se, s obzirom na veliki broj, vjerojatno odnosi i na pojedinačnu glazbenu poduku.

Za razvoj pučkoga školstva u Dalmaciji od presudne važnosti bilo je djelovanje dviju učiteljskih škola – muške u Arbanasima i ženske u Dubrovniku. Uz postojanje pripremnih razreda, učiteljske škole su bile četverogodišnje.

Nastavni jezik u srednjim školama – gimnazijama, realnim gimnazijama i realkama bio je hrvatski jezik, izuzev jedne talijanske gimnazije u Zadru. Ukupno je bilo sedam gimnazija koje su djelovale u: Dubrovniku, Kotoru, dvije u Splitu, Šibeniku i dvije u Zadru.

Zamjetna je koncentracija srednjih škola samo u većim gradovima Dalmacije, što znači da su velika područja bila bez ijedne srednje škole, što je imalo za posljedicu i dalje vrlo nizak obrazovni nivo stanovništva.

²⁸ Podaci za 1899./1900. godinu u: Franković, 1958:212. Podaci za 1917./18. u: Glavni godišnji izvještaj, 1918.

²⁹ Glavni godišnji izvještaj, 1918.

³⁰ Perić, 1974: 145.

³¹ Franković, 1958: 277

2. Osnovne i srednje škole 1918.-1940.

Kraj I. svjetskog rata i prijelomna 1918. godina dovodi do stvaranja nove države Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca i gubitka dijela hrvatskog nacionalnog teritorija.³² Posljedice rata, obnova osiromašenog gospodarstva, ustrojavanje novog centraliziranog državnog aparata i razlike u razvijenosti između pojedinih područja glavne su karakteristike poslijeratnog razdoblja, što je odredilo i razvoj školstva. U novonastaloj državi razvijenost školske mreže, pismenost i uopće obrazovna razina stanovništva bila je vrlo različita. Iako je uspostavljena nadležnost Ministarstva prosvjete koje je uredbama, propisima i odlukama odlučivalo o bitnim školskim pitanjima za cjelokupno područje, na snazi ostaju zatečeni temeljni školski zakoni kroz slijedećih deset godina. Na prostoru hrvatskih zemalja školski sustav je u formalnom smislu strukture i organizacije ostao nepromijenjen i utemeljen na ranijim zakonima. Bitne promjene nastupile su u samoj nastavnoj osnovi, odnosno ideološkim sadržajima u nastavnom programu.

2.1. Narodne škole 1918.–1939.

Za obvezno četverogodišnje školovanje u nižim pučkim školama i opetovnici ostaje na snazi, uz neke izmjene, Školski zakon iz 1888. godine. Godine 1918./19. u Hrvatskoj i Slavoniji bilo je 1.642 osnovne škole, a do 1927./28. godine taj broj je porastao do 1.743 osnovne škole, s 3.869 učitelja i 218.908 učenika. U Dalmaciji je 1927./28. godine bilo 500 osnovnih škola, 948 učitelja i 47.562 učenika.³³

Donošenjem novog *Zakona o narodnim školama u Kraljevini Jugoslaviji* 1929. godine osnovno školstvo je pravno objedinjeno i uveden je jedinstveni sustav obveznog školovanja za područje cijele države. Novim zakonom nastava u narodnim školama je opća i obavezna u trajanju od osam godina, prva četiri razreda u osnovnim i slijedeća četiri razreda u višim narodnim školama. Školski obveznici su djeca s navršenih 7 godina (može i od 6 godina) do navršenih 15 godina, kada prestaje obveza polazjenja škole. Zadatak narodnih škola je osnovno školovanje, opće i obrazovanje za život u pozivu (poljoprivredi, obrtu, trgovini). Nakon završenog četvrtog razreda osnovne škole učenik se mogao upisati u višu narodnu ili u građansku, srednju ili nižu stručnu školu, šegrtsku ili zanatsku trgovačku školu. Polazjenja škole oslobođena su tjelesno nesposobna i bolesna djeca, dok su djeca kojima je otežano polazjenje škole zbog udaljenosti ili duge bolesti obavezna privatno polagati godišnji ispit.

Narodne škole su državne, a zadržane su i postojeće privatne škole uz uvjet usklađivanja s novim zakonom i propisima. Nove privatne škole nisu se mogle otvarati. Uvjeti za otvorenje osnovne škole su 30 djece u okolini od 4 km, u teže pristupačnim krajevima i za 20 djece, a u mjestima s manje djece mogu se otvoriti privremene školske stanice ili ambulantne škole.

³² Nakon talijanske okupacije od 1918. godine, ugovorom u Rapallu 1920. godine Italiji su pripali: Istra, Zadar, otoci: Cres, Lošinj, Palagruža, Lastovo, a Rimskim ugovorima 1924. i grad Rijeka.

³³ Almanah Kraljevine SHS III., 1927-1928.:95

Nastavni predmeti su bili propisani zakonom, dok su sadržaji razvijanja smisla za poljoprivredu, obrt, trgovinu ili industriju prilagođeni kraju u kojem se škola nalazi. Narodne škole su bile nepodijeljene (jednorazredne) s jednim učiteljem i podijeljene (višerazredne) s više učitelja. U jednom razredu/odjeljenju nije moglo biti više od 50 učenika (u kombiniranom do 40 učenika). Većina škola su bile mješovite, a mogle su biti i zasebne muške ili ženske.

Škole	Godina	Broj škola		Nastavnika		Učenika	
		Savska	Pri-morska	Savska	Primorska	Savska	Primorska
Narodne škole	1928./29.	1.595	460	4.036 m – 1.642 ž – 2.394	961 m – 395 ž – 566	200.721 m – 108.548 ž – 92.173	52.620 m – 31.908 ž – 20.712
	1937./38.	1.890	618	6.313 m – 3.137 ž – 3.176	2.078 m – 1.197 ž – 881	270.892 m – 143.038 ž – 127.854	85.933 m – 52.466 ž – 33.467
Produžne škole	1928./29.	1.514	98	-	-	41.248 m – 24.046 ž – 17.202	932 m – 503 ž – 429
Građanske škole	1928./29.	45	20	507 m – 249 ž – 258	173 m – 84 ž – 89	4.916 m – 1.978 ž – 2.983	1.954 m – 917 ž – 1.037
	1937./38.	51	24	572 m – 243 ž – 329	212 m – 116 ž – 96	9.955 m – 5.627 ž – 4.328	3.160 m – 1.859 ž – 1.301

Tablica 7. Narodne, produžne i građanske škole u Savskoj i Primorskoj banovini 1928.-1938. godine³⁴

U svrhu narodnog prosvjećivanja nepismenim osobama mlađim od 25 godina zakonom je propisana i obveza polaženja tečajeva za odrasle i nepismene koji se organiziraju u školama. U narodnim školama su također djelovali i tečajevi za domaćice i niže domaćinske škole, a za muškarce privredno-zadružni tečajevi. U višu narodnu školu učenici su se mogli upisati nakon završene četverogodišnje osnovne škole i s navršenih 10 godina, steći opće obrazovanje i osnovna znanja iz obrta, trgovine i poljoprivrede.

³⁴ Područje Savske i Primorske banovine većim je dijelom na današnjem prostoru Republike Hrvatske. Nisu sadržani podaci za mjesta i prostor koji su u sastavu drugih banovina: Baranju i Ilok (Dunavska banovina), Dubrovnik, Pelješac i Mljet (Zetska banovina).

U podacima za Primorsku banovinu sadržani su i podaci za mjesta koja danas nisu u Hrvatskoj: Livno, Bugojno, Travnik, Konjic, Ljubuški i Mostar.

Nakon dva razreda više škole učenik se mogao upisati u zanatsku školu, a kada navršši 14 godina u građansku i srednju školu. I u ovom razdoblju više narodne škole su bile malobrojne što je, uz težak materijalni položaj roditelja, određivalo da su djeca ostajala samo na četverogodišnjem osnovnom obrazovanju ili su se osposobljavala za zanimanje u građanskim, šegrtskim i zanatskim školama.

Građanske škole bile su u rangu nepotpune srednje škole³⁵, u koju se učenik upisao s 10 do navršenih 14 godina, nakon završetka osnovne ili kojeg razreda više narodne škole, ili niže srednje škole. Građanske škole pružale su praktična znanja za poljoprivredna, obrtna, trgovačka i industrijska zvanja, i pripremu za srednje stručne škole. Uopće, uz opća znanja pripremala su učenike za privredna zanimanja i unaprjeđivanje domaćinstva (posebno djevojke). Trajale su četiri godine. Nakon dva razreda građanske škole učenik je mogao prijeći u nižu obrtnu školu, a nakon završenog četvrtog razreda učenik se mogao upisati u učiteljsku ili neku od stručnih škola. S vremenom su više narodne škole pretvarane u građanske škole ili male realke. Građanske škole su postojale u svim većim mjestima³⁶.

2.2. Srednje školstvo 1918.–1939.

Postojeći sustav srednjoškolskog obrazovanja zadržan je u prvom desetljeću postojanja Kraljevine SHS. Bitne promjene uslijedile su nakon 1929. godine donošenjem novih zakonskih propisa: Zakona o srednjim školama i Zakona o učiteljskim školama, te promjenom nadležnosti nad stručnim školama koje su izmještene iz Ministarstva prosvjete i prema struci raspoređene pod nadležnost resornih ministarstava. Ova rascjepkanost imala je za posljedicu stagnaciju dijela postojećih škola.

U nadležnosti Ministarstva poljoprivrede bile su poljoprivredne škole. Prema dužini trajanja i rangu postojale su: niže poljoprivredne škole u trajanju od dvije godine i niže specijalne poljoprivredne škole – od jedne do tri godine, u koje se učenik mogao upisati nakon završene osnovne škole, s 10 godina starosti. Cilj je bio osposobljavanje seoske djece za racionalno vođenje gospodarstva i za službu vrtlara, vinogradara i sl. Rang potpune srednje škole imale su srednje poljoprivredne škole, koje su mogli upi-

³⁵ Zakon o građanskim školama donesen je 1931. godine.

³⁶ Godine 1930. u Savskoj banovini je bilo 44 državnih i 6 privatnih građanskih škola. Državne građanske škole su postojale u: Bakru, Baškoj, Crikvenici, Čakovcu, Črnomelju, Delnicama, Donjem Miholjcu, Đakovu, Đurđenovcu, Đurđevu, Garešnici, Grubišnom Polju, Gospiću, Gračacu, Hreljinu, Ivanić Gradu, Karlobagu, Karlovcu, Kastvu, Klanjcu, Kostajnici, Kraljevici, Krapini, Kutini, Ludbregu, Našicama, Novom Vinodolskom, Osijeku, Pagu, Pakracu, Plaškom, Podravskoj Slatini, Slavonskom Brodu, Slavonskoj Požezi, Slunju, Srpskim Moravicama, Sušaku, Varaždinu, Virju, Vrbniku, Zagrebu – 4 škole. Privatne su postojale u: Đakovu, Požezi (ss. milosrdnica), Samoboru, Varaždinu (uršulinska), Zagrebu – 2 (ss. milosrdnica i evangeliistička). U Primorskoj banovini 1930. godine je bilo 20 državnih građanskih škola i 1 privatna – u Travniku. Državne građanske škole su djelovale u: Benkovcu, Bugojnu, Dmišu, Hvaru, Imotskom, Jelsi, Komiži, Livnu, Makarskoj, Metkoviću, Mostaru, Opuzenu, Splitu, Starigradu, Supetru, Šibeniku, Travniku, Trogiru, Visu i Vrgorcu. (Koliko imamo građanskih škola u Jugoslaviji?, 1930: 29 – 34)

sati učenici nakon završetka četverogodišnje niže poljoprivredne ili građanske škole, a trajale su ukupno 4 godine i osposobljavale su učenike za samostalno vođenje poljoprivrednih dobara ili državnu službu. Jedina srednja poljoprivredna škola i dalje je bila Kr. srednja gospodarska škola u Križevcima. Niže poljoprivredne škole 1927./28. godine postojale su u: Božjakovini, Petrinji, Požegi, Križevcima, Iloku i Glavici kod Knina.³⁷ U Zagrebu i dalje djeluje potkivačka škola.

Niže domaćinske škole su bile jednogodišnje škole za domaćice s ciljem osposobljavanja domaćica za *“korisne članice društvene zajednice i valjane građanke”*. Niže domaćinske škole postojale su u Gospiću, Petrinji, Božjakovini, Podgoraču.³⁸ Uz stalne škole postojali su i *pokretni*, tj. povremeni *domaćinski* tečajevi (čiji je broj učenika u statističkom iskazu 1937./38. godine izražen ukupno). Potpuna srednja škola je bila Viša ženska domaćinska škola u Zagrebu u kojoj su polaznice osposobljavane za vođenje kućanstva i za učiteljice u nižim stručnim školama i za održavanje domaćinskih tečajeva.

Niže stručne škole bile su šegrtske stručno produžne škole zanatskog smjera u trajanju od tri godine sa završnim ispitom. Daljnje osposobljavanje za obrtnika bilo je kroz trogodišnji praktični rad pomoćnika u obrtu nakon kojeg polaznik može polagati majstorski ispit i s navršenih 20 godina samostalno voditi obrt. I dalje su ove škole, koje su se zvale: šegrtske, opće zanatske, stručno–produžne škole, najbrojnije.

U rangu nepotpune srednje škole bile su ženska i muška zanatska škola i srednja tehnička škola. U zanatske škole su se mogli upisati učenici s navršenih 14 godina i završene dvije godine građanske ili srednje škole; ako su upisivani nakon osnovne, polazili su pripreme razrede. Trajanje obuke je u ženskim zanatskim školama tri godine, a u muškim od dvije do četiri, ovisno o vrsti škole. Polaganjem završnog ispita i s navršenih 17 godina (ili 16–18, ovisno o obrtu) polaznik je prelazio u obrt do polaganja majstorskog ispita³⁹. Godine 1928./29. muške zanatske škole su u: Sušaku, Kastvu i Državna obrtna škola u Zagrebu.⁴⁰ U četverogodišnjim srednjim tehničkim školama sa završnim višim tečajnim ispitom, učenici su stjecali stručnu spremu za tehničke struke. Poseban odjel pri srednjim tehničkim školama bili su geometarski odjeli, s rangom potpune srednje škole, u trajanju od četiri godine i završnim višim tečajnim ispitom. Srednje tehničke škole su bile u Zagrebu i Bakru. Potpuna srednja škola bila je Ženska stručna učiteljska škola u Zagrebu, za obuku učiteljica ženskog ručnog rada u građanskim, srednjim i učiteljskim školama. Škola je trajala pet godina, s posljednjom godinom praktičnog rada u radionici i polaganjem stručnog diplomskog ispita.

³⁷ *Almanah 1927–1928.*: 269–270. Ilok, koji je u sastavu Dunavske banovine od 1929. nije iskazan u tabeli.

³⁸ *Almanah 1927–1928.*: 269–271.

³⁹ Knežević, 1939: 259.

⁴⁰ *Statistički godišnjak*, 1932.

Škole	Godina	Broj škola		Nastavnika		Učenika	
		Savska	Pri-morska	Savska	Pri-morska	Savska	Pri-morska
Niže specijalne i poljoprivredne škole	1928./29.	4	1	-	5	-	20
	1937./38.	9	2	52	11	300	50
Srednje poljoprivredne škole	1928./29.	1	-	20	-	75	-
	1937./38.	1	-	16	-	155	-
Domaćinske škole	1928./29.	3	-	12	-	128	-
	1937./38.	2	1	18	10	274	166

Tablica 8. Poljoprivredne i domaćinske škole u Savskoj i Primorskoj banovini 1928.-1938. godine⁴¹

Poput obrtnih škola koje su rangirane od produžnih do potpunih srednjih škola i trgovačke škole se dijele na: šegrtske stručne produžne škole trgovačkog smjera, dvorazredne trgovačke škole, i potpune srednje škole - trgovačke akademije i pomorsko-trgovačku akademiju.⁴²

Trogodišnje šegrtske stručne produžne škole trgovačkog smjera, s tjednom praksom, osposobljavale su učenike za šegrta i trgovačkog pomoćnika. Na kraju školovanja se polagao završni ispit, te s navršenih 17 godina polaznik je kao trgovački pomoćnik mogao produžiti u trgovini pomoćničku praksu. Ove škole su bile u rangu dva razreda građanske škole. Rang nepotpune srednje škole imale su i dvorazredne trgovačke škole u koje su se mogli upisivati učenici uzrasta od 14 do 17 godina. Tijekom dvije godine učenici su osposobljavani za službu u državnim ili privatnim trgovačkim poduzećima. Potpune srednje škole za stručno obrazovanje trgovaca, industrijalaca, državnih i bankarskih činovnika, bile su: trgovačka akademija i pomorsko-trgovačka akademija u trajanju od četiri godine, sa završnim ispitom. Godine 1927./28. djelovale su trgovačke akademije u: Osijeku, Zagrebu, Sušaku, Splitu, dok su ostale bile dvorazredne trgovačke škole.⁴³ Pomorsko-trgovačka akademija postojala je u Bakru.⁴⁴ Sve obrtne i trgovačke škole bile su u nadležnosti Ministarstva trgovine i industrije.

⁴¹ Statistički godišnjak, 1932; 1939.

⁴² Zakoni za trgovačke škole doneseni su 1932.: Zakon o srednjim trgovačkim školama i Zakon o pomorsko – trgovačkim akademijama.

⁴³ Almanah 1927-1928.: 319 – 320.

⁴⁴ Postojale su još samo dvije pomorsko – trgovačke akademije – u Dubrovniku i Kotoru. (Statistički godišnjak, 1932; 1939)

Škole	Godina	Broj škola		Nastavnika		Učenika	
		Savska	Pri-morska	Savska	Pri-morska	Savska	Pri-morska
Opće zanatske i zanatsko trgovačke škole / stručne produžne škole (za 1937./38.)	1928./29.	57	6	548	40	9.604	756
	1937./38.	65	6	838	57	8.156	915
Ženske zanatske škole	1928./29.	22	5	109	48	2.001	584
	1937./38.	27	16	96	108	1.927	1.194
Ženske stručne učiteljske škole	1928./29.	-	-	-	-	-	-
	1937./38.	1	-	21	-	175	-
Stručne zanatske škole / muške zanatske škole (za 1937./38.)	1928./29.	3	-	31	-	129	-
	1937./38.	6	5	79	38	525	259
Srednje tehničke škole	1928./29.	1	-	22	-	142	-
	1937./38.	2	1	42	64	328	178
Drvorazredne trgovačke škole	1928./29.	-	-	-	-	-	-
	1937./38.	3	1	29	4	321	61
Trgovačke akademije	1928./29.	8	3	75	14	1.204	202
	1937./38.	7	1	90	13	1.160	235
Državne pomorske akademije	1928./29.	1	-	11	-	127	-
	1937./38.	1	-	17	-	108	-
Umjetničke škole	1928./29.	7	-	81	-	1.071	-
	1937./38.	7	-	89	-	936	-

Tablica 9. Stručne škole u Savskoj i Primorskoj banovini 1928.-1938. godine⁴⁵

⁴⁵ Statistički godišnjak, 1932; 1939. U umjetničkim školama iskazane su i dvije više škole – tadašnja Muzička akademija i Umjetnička akademija u Zagrebu.

Zasebne stručne škole bile su umjetničke škole, od kojih su najbrojnije glazbene škole u kojima su se, uz glazbenu izobrazbu, osposobljavali i učitelji glazbe za škole. Glazbene škole su postojale u: Karlovcu, Petrinji, Osijeku, Varaždinu i Zagrebu, u kojem djeluje i Kr. muzička akademija, s pripravnim tečajem, nižom, srednjom, višom školom i pedagoškim odjeljenjem. U Zagrebu su djelovale i Državna umjetnička akademija, i glumačka škola.⁴⁶

Jedina prometna srednja škola – željeznička zanatlijska škola za područje Savske i Primorske banovine djelovala je u Zagrebu i bila pod nadležnošću Ministarstva saobraćaja.

Škole	Godina	Broj škola		Nastavnika		Učenika	
		Savska	Pri-morska	Savska	Pri-morska	Savska	Pri-morska
Željeznička zanatlijska škola	1928/29.	1	-	17	-	117	-
	1937/38.	1	-	25	-	127	-
Sestrinska i primaljska škola	1928/29.	1+1	-	22+6	-	52+50	-
	1937/38.	1+1	-	24+7	-	32+44	-

Tablica 10. Željeznička i sestrinske škole u Savskoj i Primorskoj banovini 1928.-1938.⁴⁷

Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja imalo je u svojoj nadležnosti srednje medicinske škole: Državnu školu za sestre pomoćnice i Školu za primalje, u Zagrebu.⁴⁸

Zakonom o srednjim školama 1929. godine propisan je rad općeobrazovnih srednjih škola – klasičnih i realnih gimnazija i realki. Prva četiri razreda bile su nepotpune ili niže srednje škole, a s osam razreda su potpune ili više srednje škole. Sve su bile državne i pojedine samoupravne, u nadležnosti Ministarstva prosvjete. Privatnih srednjih škola nije moglo biti, ali je postojala privatna poduka čiji su polaznici bili obvezni polagati godišnji ispit u državnim školama. Prosječan propisani broj djece u razredu bio je od 50 učenika u prvom i drugom razredu, do 30 učenika u sedmom i osmom razredu. Postojali su paralelni razredi, tj. odjeljenja. U slučaju da viša škola nije imala dovoljan broj učenika, svodila se na nižu, odnosno ukidala. Zanimljiva je odredba po kojoj su srednje škole morale imati vlastitu zgradu i nisu mogle, ni privremeno, biti smještene u zgradi neke druge škole.

⁴⁶ *Almanah 1927-1928.*: 110.

⁴⁷ *Statistički godišnjak*, 1932; 1939.

⁴⁸ Iako statistički nisu iskazane, u Zagrebu su postojale i škole za raskužitelje i škole za higijenu u kojoj su održavani tečajevi iz javnog zdravstva za liječnike, učitelje, profesore i dr., te predavanja o javnom zdravstvu i socijalnoj medicini. (*Almanah 1927-1928.*: 208).

U nižu srednju školu mogli su se upisati učenici nakon osnovne škole, s navršениh 10 do najviše 13 godina i s položenim prijemnim ispitom. Po završetku četvrtog razreda učenik je polagao niži tečajni ispit (mala matura) i ako nije nastavljao školovanje u nekoj od stručnih ili općih srednjih škola, dobivao je kvalifikaciju za činovničko zvanje. U višu srednju školu upisivani su učenici s 14 godina i završena prva četiri razreda niže srednje škole. Nakon završetka četvrtog razreda učenik je polagao ispit zrelosti ili veliku maturu, nakon čega se mogao upisati na jedan od fakulteta ili visoku školu. Klasične gimnazije su malobrojne, a u odnosu na prethodno razdoblje uvelike se povećao broj realnih gimnazija. U Savskoj banovini gimnazije su djelovale u: Zagrebu – dvije klasične i pet realnih, po dvije realne u Sušaku i Osijeku, i realne gimnazije u Bjelovaru, Glini, Gospiću, Karlovcu, Koprivnici, Korenici, Križevcima, Krku, Novoj Gradiški, Ogulinu, Otočcu, Petrinji, Senju, Sisku, Slavonskoj Požegi, Slavonskom Brodu, Varaždinu, Vinkovcima, Virovitici i Vukovaru. Jedna *samoupravna* realna gimnazija bila je u Daruvaru. U Primorskoj banovini su djelovale jedna klasična i dvije realne gimnazije u Splitu, i realne u Šibeniku, Sinju i Mostaru. Privatne su bile: realna u Sinju, klasične u Travniku i Badiji i niža klasična u Bolu.⁴⁹ Osim navedenih državnih i privatnih gimnazija djelovale su i privatne gimnazije: 2 niže i viša franjevačka na Krku, niža samostanska u Varaždinu, u Zagrebu: nadbiskupska velika gimnazija, privatna realna dr. Ade Broch i ruska realna gimnazija, privatna biskupska gimnazija u Splitu, franjevačke gimnazije u Sinju i Prekom.⁵⁰

Škole	Godina	Broj škola		Nastavnika		Učenika	
		Savska	Pri-morska	Savska	Pri-morska	Savska	Pri-morska
Gimnazije	1928./29.	38	15	813	275	14.807	4.154
	1937./38.	38	13	1093	298	22.760	5.704
Učiteljske škole	1928./29.	12	2	187	37	1.753	369
	1937./38.	7	2	104	24	617	161

Tablica 11. Stručne škole u Savskoj i Primorskoj banovini 1928.-1938. godine⁵¹

Rang potpune srednje škole imale su i učiteljske škole u kojima su obrazovani učitelji za narodne škole⁵². Sve su učiteljske škole bile državne, u pravilu odijeljene muške i ženske; izuzetno, zbog nedovoljnog broja polaznika, mogle su biti mješovite. Uz

⁴⁹ *Prosvetni šematizam II.*, 1932.: 557 – 559.

⁵⁰ *Almanah 1927-1928.*: 93.

⁵¹ *Statistički godišnjak*, 1932; 1939. U umjetničkim školama iskazane su i dvije više škole – tadašnja Muzička akademija i Umjetnička akademija u Zagrebu.

⁵² Zakon o učiteljskim školama donesen je 1929. godine.

učiteljske škole obvezno je bilo postojanje narodne škole za vježbaonicu, a uz ženske učiteljske škole moglo je postojati i zabavište. Posebnom odredbom mogle su biti otvorene i druge specijalne škole ili tečajevi za usavršavanje učiteljskih pripravnika u radu s djecom s posebnim potrebama, razni praktični tečajevi za domaćinstvo, poljoprivredu i drugo. U učiteljsku školu upisivani su učenici građanske ili srednje škole s položenim nižim tečajnim ispitom i posebnim prijamnim ispitom, od 14 do 17 godina. Školovanje za učitelja trajalo je pet godina, sa završnim učiteljskim diplomskim ispitom za učitelja narodnih škola (velika matura). U slučaju da je polaznik obučen za rad u zabavištima ili za rad s djecom s posebnim potrebama, to je bilo navedeno u diplomi. Nakon dvogodišnje prakse u učiteljskoj službi pripravnici su polagali učiteljski praktični državni ispit, nakon kojeg se također izdavala svjedodžba. S navršenih 19 godina učitelji su mogli raditi ili nastaviti daljnje školovanje na Filozofskom fakultetu, pedagoškoj grupi predmeta, ili na Višoj pedagoškoj školi. Zbog velikog broja nezaposlenih učitelja 30-ih godina, dolazi do zatvaranja učiteljskih škola i uopće smanjivanja broja polaznika učiteljskih škola. Godine 1932. učiteljske škole u Savskoj banovini su u: Čakovcu, Gospiću, Karlovcu, Kastvu, Osijeku, Pakracu, Petrinji i dvije u Zagrebu. U Primorskoj banovini učiteljske škole djeluju u Šibeniku i Mostaru.⁵³

2.3. Osnovne i srednje škole u Banovini Hrvatskoj 1939.–1940.

U vrijeme kratkog postojanja Banovine Hrvatske prosvjetne vlasti nisu uspjele bitno promijeniti ustroj i sliku školstva na prostorima nad kojima su imale nadležnost, ali je u zaključnom dijelu ovoga rada vrijedno zabilježiti stanje školstva kroz sumarne podatke koje je banska vlast prikupila i osnovne probleme koji su postavljeni kao prioritetni za rješavanje. Ono što treba istaknuti je da su podacima obuhvaćeni i prostori koji nisu u današnjoj Republici Hrvatskoj⁵⁴ i da nisu obuhvaćeni prostori koji se nalaze u sastavu Italije. Za stvaranje točnije slike o broju škola za današnje područje Hrvatske uz službeni broj je u zagradi naveden broj škola bez srezova u današnjoj Bosni i Hercegovini i Srbiji. Ova intervencija je rađena na temelju popisa po srezovima i gradovima, ali samo za broj škola, te broj učitelja i učenika narodnih škola.

Narodne škole	Učitelji	Školski obveznici	Školski polaznici
2.899	7.485	442.699	388.566
(2.615)	(6.817)	(389.973)	(346.973)

Tablica 12. Narodne škole u Banovini Hrvatskoj 1939./40. godine, s izvedenim podacima za današnji teritorij Hrvatske⁵⁵

⁵³ Prosvetni šematizam II., 1932.: 669 – 670.

⁵⁴ Banovina Hrvatska je upravno bila podjeljena na 99 srezova, 25 gradova i 693 općine. Četrnaest srezova je izvan današnje Hrvatske – 13 u Bosni i Hercegovini: Brčko, Bugojno, Derventa, Duvno, Fojnica, Gradačac, Konjic, Livno, Ljubuški, Mostar, Prozor, Stolac, Travnik. Jedan srez (iako ne cijeli teritorij) je u današnjoj Srbiji – Šid. U izvedenim podacima za današnju Hrvatsku oduzeti su podaci broja škola, učitelja i učenika ovih srezova.

⁵⁵ Godišnjak, 1940: 44 – 47.

Prosvjetni poslovi potpuno su bili u nadležnosti banske uprave, neovisni od središnje državne vlasti. Odjel za prosvjetu je nizom uredbi i naredbi propisao rad škola, nastavne osnove, udžbenike, pravopis, vjersko–moralni odgoj mladeži i dr. Rješavanju problema polaska škole pristupilo se evidencijom potreba za školskim zgradama, financiranjem obnove zapuštenih i izgradnjom nedovršenih i novih zgrada. Konstatirano je da je za cijelo područje Banovine Hrvatske potrebno izgraditi 1.150 novih škola od kojih je 605 neotvorenih, a 545 sada održava nastavu u privatnim zgradama.⁵⁶ Drugi problem - nedostatak učitelja - nastojao se prevladati dozvolom da, pored apsolvenata učiteljske škole, mogu i filozofi i maturanti srednjih škola raditi kao honorarni učitelji, te je izveden razmještaj učitelja po principu da jedan učitelj ne smije imati manje od 50 ni više od 100 učenika. Pored toga, u službi je unaprijeđeno čak 3000 učitelja iz razloga što je učiteljski stalež u napredovanjima bio do tada zanemaren. Posebna pažnja posvetila se udžbenicima, izmjenama nastavnih sadržaja, opremanju škola i sl. Programski je istaknut razvoj seljačke prosvjete – čuvanje i promicanje seljačke narodne kulture,⁵⁷ razvoja tzv. seljačkih škola koje bi odgovarale potrebama seljaka, otvaranje prosvjetnih domova i knjižnica, podupiranje akcija za opismenjavanje. Za suzbijanje nepismenosti u siromašnim krajevima bez škola kao privremena mjera uvedeno je osnivanje pomoćnih dvogodišnjih škola u privatnim zgradama s poučavateljima koji će naučiti djecu čitati, pisati i računati.

Građanske škole	Učitelji	Učenici
88	920	16.155
(75)		

Tablica 13. Građanske škole u Banovini Hrvatskoj 1939./40. godine, s izvedenim podacima broja škola za današnji teritorij Hrvatske⁵⁸

Mreža građanskih škola bila je relativno razvijena, ali je nepovoljna bila činjenica da je većina građanskih škola smještena u zgradama pučkih škola ili u iznajmljenim zgradama. Utvrđeno je kako u budućoj reorganizaciji školstva u Banovini Hrvatskoj treba povećati broj građanskih škola i promijeniti nastavnu osnovu.

Gospodarske i stručne škole bile su u nadležnosti pripadajućim Odjelima, veći dio je bio u Odjelu za seljačko gospodarstvo i Odjelu za obrt, industriju i trgovinu. Nedostatak gospodarskih škola nastojao se nadomjestiti intenzivnom organizacijom gospodarskih i gospodarsko–kućanskih tečajeva. U stručnom školstvu najviše se pažnje posvetilo financiranju izgradnje i uređenju postojećih zgrada te stipendiranju i pripomoći

⁵⁶ Godišnjak, 1940: 41

⁵⁷ U učiteljske škole se uvode predavanja iz etnografije, učitelji u školama bili su obvezni prikupiti građu o narodnom životu kraja u kojem škola radi i voditi *Etnografsku spomenicu*.

⁵⁸ U ukupnom broju građanskih škola je i 11 privatnih građanskih škola. U zagradi su izvedeni podaci za teritorij današnje Hrvatske. Na temelju postojeće statistike nije se moglo izdvojiti podatke za broj učitelja i učenika. (Godišnjak, 1940: 38, 330 - 340)

siromašnijih učenika. S ciljem svrhovitog osposobljavanja stručnjaka najavljene su izmjene u nastavnim osnovama stručnih škola, reforma stručno–produžnih (šegrtskih) škola i pretvaranju obrtne škole u Zagrebu u Višu obrtnu školu. U svrhu promicanja narodne kućne radinosti potican je rad čipkarskih i domaćinskih škola, ženskih udruga i pojedinaca.

Škole	Broj škola	Učitelja	Učenika
Gospodarske škole	11	-	276
Srednja gospodarska škola	1	-	36
Rudarska škola	1	-	-
Stručno-produžne (šegrtske) škole	89 (80)	980	9.850
Čipkarska škola	2	5	312
Ženske zanatske škole	62 (37)	258	3.882
Domaćinske škole	2	36	226
Učiteljska domaćinska škola	1		111
Ženska stručna učiteljska škola	1	18	134
Muške zanatske i obrtna škola	11	61	507
Srednja tehnička škola	2	66	520
Dvorazredne trgovačke škole	3	17	208
Trgovačke akademije	13 (11)	153	2.250
Pomorske – trgovačke akademije	2	29	309
Škola narodnog zdravlja	1	-	-
Primaljska škola	1	-	-
Škola za sestre pomoćnice	1	-	-
Potkivačka škola	1	-	-

Tablica 14. Gospodarske i stručne škole u Banovini Hrvatskoj 1939./40. godine, s izvedenim podacima broja škola za današnji teritorij Hrvatske⁵⁹

⁵⁹ U zagradi su izvedeni podaci za teritorij današnje Hrvatske. Na temelju postojeće statistike nije se moglo izdvojiti podatke za broj učitelja i učenika. (Godišnjak, 1940: 91,146, 330 - 340)

Broj ženskih zanatskih škola - 62 škole, ne odgovara broju škola po mjestima, kojih je manje.

Škole	Broj škola	Učitelja	Učenika
Učiteljske škole	11 (10)	189	1.603
Gimnazije	59 (53)	1.585	33.598

Tablica 15. Učiteljske škole i gimnazije u Banovini Hrvatskoj 1939./40. godine, s izvedenim podacima broja škola za današnji teritorij Hrvatske⁶⁰

Za učiteljske škole i gimnazije doneseni su različiti propisi i naredbe kojima su unesene izmjene kod upisa, polaganja ispita, nastavnim sadržajima, uvođenju hrvatskog pravopisa koji je vrijedio do 1929. godine i dr. Tiskana su nova izdanja privremenih udžbenika, uz najavu izrade novih udžbenika i nastavnih osnova. Banovinskih gimnazija je bilo 47, od čega su tri bile klasične gimnazije, a 44 realne gimnazije.

Uz uložene napore za opće narodno prosvjećivanje i osiguranje posebno osnovnog školovanja, glavna karakteristika školstva Banovine Hrvatske su promjene nastale u ozračju postignute samostalnosti - uvođenje novih nastavnih sadržaja i obrazovanje *u duhu narodne kulture i narodnih potreba*.

Zaključak

Tijekom prvih četrdeset godina 20. stoljeća u hrvatskim zemljama se ukupan broj škola, školskih polaznika i učitelja postupno povećavao i osnovni trend razvoja školskog sustava je očekivano pozitivan. Izuzeci su četverogodišnje razdoblje I. svjetskog rata i specifičnosti povijesnog razvoja Istre i dijelova Dalmacije od 1918. godine, u kojima je ukinućem hrvatskih škola talijaniziran školski sustav.

Na temelju dosadašnjih objavljenih radova i istraživanja statističkih izvora, uzimajući u obzir sva ograničenja koja proizlaze iz neujednačenih izvora, što će daljnjim interdisciplinarnim istraživanjima vjerojatno biti prevladano ili barem umanjeno, moguće je izvesti nekoliko osnovnih zaključaka.

Prosvjetnu politiku prve polovine 20. stoljeća karakteriziraju uloženi naponi država na opismenjavanju i povećanju broja škola obveznog obrazovanja – pučkih (osnovnih) škola, poticanje i obveza polaska škole, te spor i nedovoljno poticajan razvoj škola srednjoškolskog obrazovanja. Sam ustroj školskog sustava nije se bitno mijenjao kroz čitavo ovo razdoblje, unatoč promjenama država, politika i ideologija. Obvezno obrazovanje ostalo je na četverogodišnjim školama, a daljnje obrazovanje provodilo se u nižim i potpunim srednjim školama, od općeobrazovnih – gimnazija do raznolikih, ali

⁶⁰ U ukupnom broju gimnazija je i 12 privatnih gimnazija s pravom javnosti. U ukupnom broju učiteljskih škola je i 1 privatna s pravom javnosti. U zagradi su izvedeni podaci za teritorij današnje Hrvatske. Na temelju postojeće statistike nije se moglo izdvojiti podatke za broj učitelja i učenika. (Godišnjak, 1940: 35, 330 - 340)

malobrojnih stručnih škola, koncentriranih u gradovima i većim mjestima. Socijalne razlike u mogućnostima za daljnje školovanje osobito su bile izražene u srednjoškolskom obrazovanju. Velik broj djece nije mogao nastaviti školovanje, a najveći broj polaznika srednjih škola imale su šegrtske škole, najniže stručne škole, i gimnazije, osobito realne. Unatoč pozitivnom razvoju, osnovni problemi i nedostaci nedovoljne razvijenosti školske mreže, raskoraka u broju školskih obveznika i polaznika i nedovoljnog broja učitelja, nisu riješeni kroz čitavo razdoblje. Problem u ostvarenju cilja osnovnog osmogodišnjeg obvezatnog školovanja bio je nedovoljan broj pučkih škola, osobito viših narodnih i građanskih škola te nižih razreda gimnazije. Prostorni razmještaj navedenih škola te srednjih općeobrazovnih i stručnih škola vrlo je neravnomjeran i nepovoljan u gospodarski zaostalijim krajevima. Zbog smanjenih mogućnosti daljnjeg školovanja, ograničenog upisa u srednje škole i nejednakih uvjeta školovanja, visok postotak stanovništva ostao je samo na razini četverogodišnje škole.

Postojeći školski sustav osnovnih i srednjih škola, unatoč pozitivnom razvoju i smanjenju nepismenosti, nije zadovoljavao postojeća demografska kretanja i društvene potrebe u obrazovanju. Navedeni razlozi imali su za posljedicu još uvijek visok postotak nepismenog stanovništva (1948. godine 15,6%) i nisku obrazovnu razinu stanovništva u Hrvatskoj polovicom 20. stoljeća.

IZVORI I LITERATURA

1. *Almanah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca III. (7, 8, 9 dio) 1927-1928.*, Zagreb
2. Barbačić, Fran: *Pučko školstvo u Istri*, Pula, 1918.
3. Batinić, Štefka: Hrvatski školski sustav u XX. stoljeću, *Školstvo u XX. stoljeću*, Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2003.
4. Cukrov, Ante: Hrvatsko osnovno školstvo u Istri od 1918. do 1945. godine, *Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918. – 1943.)*, Zagreb, 2001., str. 415-489.
5. Cukrov, Ante: *Između obrazovanja i denacionalizacije. Lega nazionale i njezine škole u Istri krajem 19. i početkom 20. stoljeća*. Hrvatsko školstvo u Istri, knj. 3, Pula, 2001.
6. Čop, Milivoj: *Riječko školstvo (1848. – 1918.)*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1988.
7. Demarin, Mate: *Hrvatsko školstvo u Istri. pregled razvoja 1818. – 1918.*, Hrvatski školski muzej, Zagreb, 1978.
8. Demarin, Mate: *Hrvatsko školstvo u Istri između dva svjetska rata*, Jedinstvo, Sisak, 1972.
9. *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 5, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 1988.
10. Franković, Dragutin: *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958.
11. *Glasnik stručne nastave Ministarstva trgovine i industrije I.*, Zagreb, 1929.
12. *Glavni godišnji izvještaj o pučkom školstvu u Dalmaciji za godinu 1917.*, Zadar, 1918.
13. *Hrvatski učitelj*, god.V., br.1. – 12., Zagreb, 1927.
14. Koliko imamo građanskih škola u Jugoslaviji?, *Za građansku školu*, Knjižnica građanskih škola br. 3, Zagreb, 1930., str. 29-34.
15. Knežević, Radoje L.: *Sistem školstva u Jugoslaviji, Pedagoška Jugoslavija 1918. – 1938.*, Beograd, 1939., str. 246-272

16. *Pedagoška enciklopedija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva [etc.] , Beograd [etc.], 1989.
17. Perić, Ivo: Pregled razvitka osnovnog školstva u Dalmaciji od njegovih početaka do 1918. godine, *Odgoj i osnovno obrazovanje u Dalmaciji 1975.*, Split, 1975., str. 25–38.
18. Peruško, Tone: Razvoj i uništenje hrvatskog školstva u Istri, u: V. C. Emin – *Moje uspomene na Družbu Sv. Ćirila i Metoda za Istru*, Pedagoško–književni zbor, Zagreb, 1953.
19. *Posebni koledar i šematizam pučkih škola i učiteljskog osoblja u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji za prostu godinu 1902.*, Zagreb, 1901.
20. *Povijest Rijeke*, Skupština općine Rijeka i Izdavački centar rijeka, Rijeka, 1988.
21. *Prosvetni šematizam Kraljevine Jugoslavije knj. I. Osnovni pouk*, Nakladna knjižara u Zagrebu, Zagreb, 1932.
22. *Prosvetni šematizam Kraljevine Jugoslavije knj. II. Srednja nastava*, Ćirilometodski nakladni zavod u Zagrebu, Zagreb, 1932.
23. *Službeni glasnik Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu*, godišta: 1917.-1919., Tisak Kr. zemaljske tiskare, Zagreb
24. *Statistički atlas Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1875. – 1915.*, Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1915.
25. *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije I. 1905.* Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1913.
26. *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije II. 1906. – 1910.* Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1917.
27. *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije Knj. I. 1929.*, Kraljevina Jugoslavija Opšta državna statistika, Beograd, 1932.
28. *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije Knj. IX. 1938-1939.*, Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Beograd, 1939.
29. Steinman, Zora: *Obavezno školovanje u SR Hrvatskoj*, Školska knjiga, Zagreb, 1964.
30. *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca god. 1895.*, Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada, Zagreb, 1896.
31. *Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918. – 1943.)*, Hrvatski institut za povijest i Društvo "Egzodus istarskih Hrvata", Zagreb, 2001.
32. *Učiteljski kalendar za učitelje Banovine Hrvatske 1941. godine*, Zagreb, 1941.
33. *Učiteljski koledar sa šematizmom pučkih škola i učiteljskog osoblja u kraljevinama Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini za prostu godinu 1911.*, Zagreb, 1911.
34. *Ustrojni statut za više pučke dječjačke škole smjera gospodarskoga, obrtničkoga i trgovačkoga u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1890.
35. *Ustrojni statut, školski red i naučna osnova Privremene ženske stručne škole u Zagrebu*, naredba Kr.hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1892.
36. *Zakon o narodnim školama u Kraljevini Jugoslaviji*, Tisak i naklada St. Kugli, Zagreb, 1930.
37. *Zakon o srednjim školama i Zakon o učiteljskim školama*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1930.
38. Zaninović, Ante: *Iz prošlosti školstva Dalmacije*, Zagreb, 1978.

Sonja Gaćina Škalamera, Zagreb

(Summary)

DEVELOPMENT DYNAMICS OF ELEMENTARY AND SECONDARY SCHOOLS IN CROATIA IN THE PERIOD FROM 1900 TILL 1940

General educational structure of population is an important indicator of the development of one country where an achieved level of total economic and social development is reflected. This paper intends to give the presentation of the condition and basic trend of development of network of elementary and secondary schools on the territory of present Republic of Croatia during the first half of the 20th century based on the analyses of statistical data on number and types of elementary and secondary schools, total number of students and teachers. Comparison and the data analysis is made more difficult due to unevenness and incompleteness of sources, change of territorial borders and different data structures in the files.

Based on the source research and published literature there are a few conclusions that can be drawn. The total number of schools, school attendants and teachers increased steadily during the first forty years of the 20th century and the basic trend of the development of the school system was expectedly positive. The exemptions are a four-year period during the First WW and specific historical development of Istria and parts of Dalmatia since 1918 when Croatian schools were annulled and the school system was Italianized. Educational policy of the first half of the 20th century is characterized by implemented efforts of countries in introducing literacy and in increasing number of schools for obligatory education – elementary schools, stimulating and obligation to attend school and slow and not enough stimulating development of secondary schools. The schools system did not change much in this period, in spite of changes of countries, policies and ideologies. Obligatory education stopped at four-year schools, and further education was executed in lower and higher schools, from general secondary schools to different but small in number, vocational schools, concentrated in towns and bigger places. Social differences in possibilities to continue education were especially exposed in secondary education. A great number of children could not continue their education, and the greatest number of secondary school students had apprenticeship schools, low vocational schools, and general secondary schools. Despite the positive development, basic problems and disadvantages of inadequate development of the school system network, discrepancy in the number of school recruits and students and insufficient number of teachers, were not solved during the entire period. The main problem in achieving the goal of elementary eight-year education was insufficient number of public schools, especially higher public and town schools and lower secondary schools. Territorial arrangement of these schools and of general secondary and vocational schools is very uneven and unfavorable in economic underdeveloped areas. Due to reduced opportunities for further education, limited enrollment into secondary schools and uneven conditions for education, high percentage of population was left at four-year education. Therefore

the prevalent school system of elementary and secondary schools, despite the positive development, did not satisfy existing demographic needs in education. All given reasons had the consequence in a high number of illiterate population (15.6% in 1948) and low education level of population in Croatia in the middle of the 20th century.

Key words: primary-school education, secondary-school education, history of education, Croatia, from 1900 till 1940